

NEMESI VÁRMEGYE LEVÉLTÁROSAI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL NÓGRÁD MEGYÉRE

HEIL KRISTÓF MIHÁLY

ELTE ÁJK
JOGTÖRTÉNETI KUTATÁSOK

A SZERZŐ:

DR. HEIL KRISTÓF MIHÁLY

TANÁRSÉGÉD

ELTE ÁJK

MAGYAR ÁLLAM- ÉS

JOGTÖRTÉNETI TANSZÉK

HEILKRISTOF@GMAIL.COM

2025. június 16.

Az ország egyik legfontosabb önkormányzati szerve a nemesi vármegye volt hosszú évszázadokon át. Változó jelentőséggel és erővel, de a 13. századtól egészen 1848-ig a rendi önvédelem „védőbástyájaként” és a helyi közigazgatás legfőbb végrehajtójaként tekinthetünk rá.

A 16. századra kikristályosodó szervezet számos közigazgatási, igazságszolgáltatási és politikai feladatot látott el. A jogszabályalkotás területén országos döntéshozatalba a diéta alsótáblájára küldött követek útján, helyben pedig statútumokkal alakították a közösség helyesnek vélt magatartásformáját. Az országgyűlés és a közgyűlés döntéseinek végrehajtási joga, és az igazságszolgáltatás is a vármegyei szervezetrendszer feladata volt. Az egyre gyarapodó feladatokkal bővült az azok

ellátására szolgáló testületi és személyzeti háttértábor is.

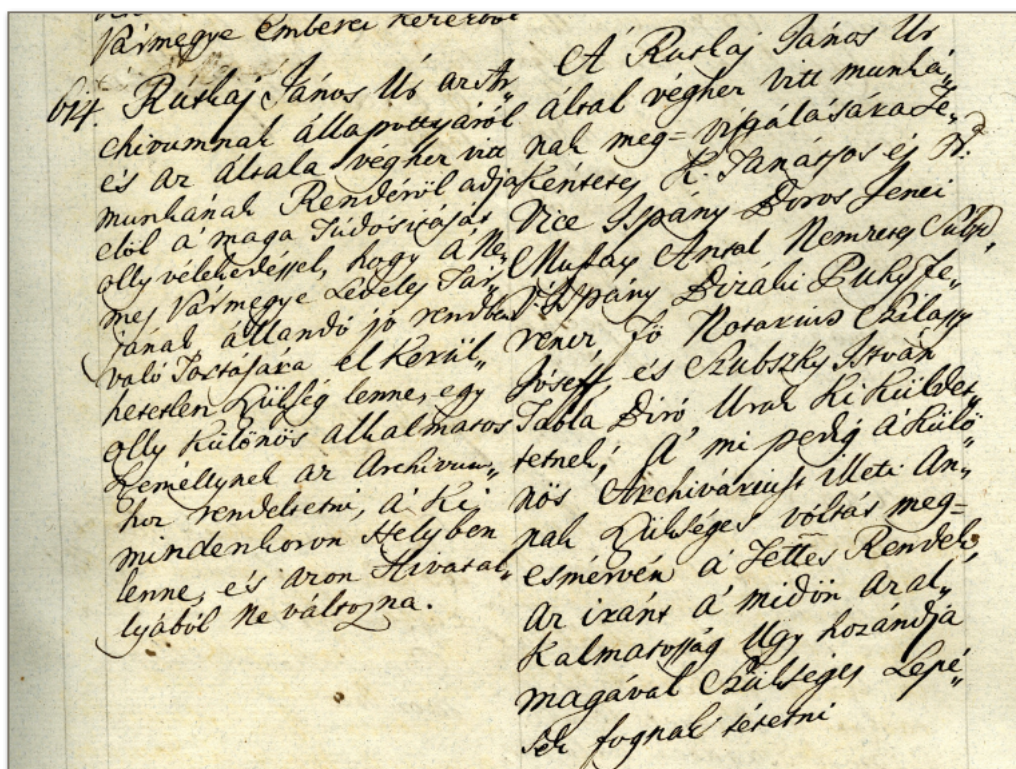
Kezdetben a tiszttikar néhány főből állt: a vármegyét vezette a megyésispán, majd a főispán, akinek a munkáját az alispán, a négy szolgabíró és az esküdtek segítették. A főispán lényegében a központi hatalom, azaz a király megbízottja volt. Elsősorban az udvari érdekeket képviselte a megyében és nem fordítva. A közigazgatást – a kezdetben főispán, majd a közgyűlés által kinevezett és megválasztott – alispán vezette. Ő lett a megyei törvényszék elnöke, a főispán helyetteseként pedig pénz- és adóügyekre is kiterjedt a hatásköre.

A tiszttikar alapját a szolgabírók jelentették. A 15. századtól a méretesebb megyékben alszolgabírokat választottak annak érdekében, hogy el

tudják látni feladataikat. A négy szolgabíró és az alispán együttesen gyakorolták a hatóságot. Bírói eljárást úgy, mint idézést vagy vizsgálat lefolytatását egy szolgabíró is végezhetett, ahogyan ők jártak el a nem peres ügyekben is: többek között a határjárás és birtokba iktatás tekintetében. Rendezhető volt előttük az adósság. A tizedszedésnél vagy az adóbehajtásnál a rovókat követve képviselték a megyét. Az úriszék munkáját is segítették. Számos jobbágyok körüli ügyben hatáskörrel rendelkeztek. Az írásbeliség terjedésével a 15. századtól egyes vármegyék írnokot is foglalkoztattak. A jegyző képviselte az írásbeliséget a vidéken. Feljegyezte és hitelesítette a megyei igazságszolgáltatás és közigazgatás ügyes-bajos dolgait.¹

A megszorodott ügyiratok számával a megyei tiszttikar feladatai is változtak, bővültek. Elvárásáá kezdett válni bizonyos tisztségekben – a nemesi származás mellett – az írás-olvasás és a deák nyelv, azaz a latin ismerete. 1712-ben Zala megye több esküdtet is eltávolított hivatalából latin tudás hiányában, majd öt év múlva a közgyűlés az írástudatlan nem nemesek menesztéséről döntött.²

Tovább növelte a megye írásos ügyintézés és dokumentálás, azaz ügymenet számát a Helytartótanács 1723-as felállítása, hiszen az egyik legfőbb feladatául kapta a nemesi vármegye a törvényhatóságok központi irányítását és ellenőrzését. Így a feleletet igénylő üzenetváltások száma

folyton folyvást nőtt. Emelkedni kezdtek az ingatlanokra vonatkozó dokumentációs elvárások, amiben szintén az esőfokú hatóságtól, a megyétől várta el a nemesség a segítségnyújtást.

Az írásos dokumentumok megsokszorozódásával és azok bizonyító erejének növekedésével szükségessé vált a bizonyító erővel bíró ügyiratok őrzésének biztosítása is. A vármegyei levéltár intézményének első nyoma egészen a 13. századig vezethető vissza. Az 1298:47. törvénycikke alapján „a bűnügyekben a királyi kúriában a nádor úr, vagy az országbíró, vagy más rendes bíró által ítéendő perek iratait a mondott tizenkét esküdt nemes előtt az alispán székén le kell tenni”. Tehát az illetékes megyének levéltárban kellett elhelyezni az arra rendelt dokumentumait.

Kezdetben a megyei iratok, a vándorló jegyzők (notáriusok) őrizték. Nem volt ez másképpen Nógrád vármegyében sem. Egészen a 17–18. századig állandó levéltár híján a folyvást úton lévő jegyzők feladata volt megőrizni az iratokat. Az veszedelmes és inséges körülmények közepette nem is csoda, hogy a dokumentumok megkoptak, megsérültek, rosszabb esetben el is tűntek vagy megsemmisültek. Nógrád esetében két ízben is nagyobb veszteség érte a megyét. Első ízben Lépes István jegyző gondatlanságából megsemmisültek a törvényhatóság lerégebbi iratai Eger 1596-os ostrománál, majd egy évszázaddal

később 1682-ben Gyürky Pál jegyző Fülek várát szemelte ki az ügyiratok számára. Thököly Imre várostroma következtében tűz ütött ki, s az iratok jelentős része elégett.

Érdemes megjegyezni, hogy Nógrádban az első megyeházának szánt épület 1763-ban épült meg Szügyön, ahol a megyei ügyiratok őrzését és elhelyezését is biztosították. Bő két évtizeddel később azonban Balassagyarmatra költözött a megyegyűlés, s magával vitte a levéltárát is.³

A 18. század végén választották meg a megye első levéltárosát, Hamar Mihályt. Hamar egyben a harmadal-jegyzői tisztet is viselte. A munkába álló archivárius látva az iratok rendezetlenségét első jelentésében 1791 augusztusában két írnokot kért, s kapott. Innentől kezdve rendre megválasztottak egy önálló levéltárost.⁴

Nógrád vármegye 1803-ban felállított egy bizottságot a megyei levéltári feladatok meghatározására.⁵ Először is a megyei levéltáros mellé két – fizetett – írnokot kívántak felvenni „a nagy mennyiségben s zavarodásban” lévő rendezetlen iratok aktásítására (1. §). Feladatuk szerint „politikai” és „jogi” iratokat évkörök szerint jegyzőkönyvezték tárgyak szerinti betűrendben (2. §). Az összefoglaló tábla áttekinthetősége érdekében előreláthatóan a feljegyzések tárgyára nézve betűrendben rögzítették az ügyiratokat, figyelve a bővíthetőségre (3–4. §). A levéltáros az első alispánnak tartozott felelősséggel és jelentési kötelezettséggel.

Az elkészített lajstromot ahol lehetett – napidíjjal megfizetett írástudók – kiegészítették, amiről a jegyző végül beszámolási kötelezettséggel tartozott a közgyűlés előtt (5. §).

A jövőre nézve a levéltáros tartozott felelni a nyilván-tartások pontos vezetéséért, aminek megszegése büntetést vont maga után (6. §). Rendelkeztek a lajstromok az iratokat (jegyzőkönyveket és nyilvántartásokat) összefogó iratcsomókhoz (fasciculusokhoz) csatolandó tartalmi összefoglaló jegyzékek készítéséről is (7. §). A levéltáros minden soron következő közgyűlésen beszámolt a levéltár gyarapodásáról, s a gyűlés pedig évenként felülvizsgáló bizottságot rendelt ki a levéltár ellenőrzésére (8. §). Ugyancsak ellenőrizték és iktatták a leköszönő alispán iratait a „ciklusa” végeztével (9. §).

A levéltár kulcsát a levéltáros őrizte (10. §). A levéltárban csak a hivatalosan ott őrzendő nyilvános közgyűlési és személyes iratokat őrizhették (11 §). Ügyiratokat sem eredetiben, sem másolatban nem adhatott ki a levéltáros, csupán hivatalos végzés ellenében, amikor pedig nyugtát kellett kiállítson jelölve az iratcsomó számát, s tájékoztatva a jegyzőt róla (12. §). A statútum kihirdetésekor levéltárban hiányzó olyan ügyiratokat, amelyek a jegyzőnél fellelhetők voltak, a levéltár részére beszolgáltatni volt köteles (13. §). Végül elrendelték egy megyei levéltári épület megtervezését (14. §).

Hivatkozások:

¹ Bővebben lásd Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest, 2000. Osiris Kiadó, 103–113. p.; Mezey Barna – Gosztonyi Gergely (szerk.): Magyar alkotmánytörténet. Budapest, 2020. Osiris Kiadó, 196–204. p.

² Degré Alajos: Válogatott jogtörténeti tanulmányok. Budapest. 2004. Osiris Kiadó, 225. p.

³ Schneider Miklós: Nógrád megye levéltára. Nógrád Megyei Múzeumi Füzetek, 17. Salgótarján, 1969; Kovács Krisztián: Egy elfeledett archivárius – Nógrád vármegye első levéltárosa. Elérhető: https://mnl.gov.hu/mnl/nml/elfeledett_archivarius_nograd_varmegye_elo_leveltarosa Utolsó letöltés ideje: 2025. 06. 12.

⁴ Schneider Miklós: Nógrád megye levéltára. Nógrád Megyei Múzeumi Füzetek, 17. Salgótarján, 1969; Kovács Krisztián: Egy elfeledett archivárius – Nógrád vármegye első levéltárosa. Elérhető: https://mnl.gov.hu/mnl/nml/elfeledett_archivarius_nograd_varmegye_elo_leveltarosa Utolsó letöltés ideje: 2025. 06. 12.

⁵ Nógrád megye közgyűlési jegyzőkönyvei. 1803. évi kötet 34–36. lap. Az 1803. január 19-i közgyűlés jegyzőkönyvéből, 117. számú határozat. Közli Nekám Edit: Nógrád megyei statútum levéltárrendezéséről 1803-ból. Levéltári Szemle, 1977. 1. szám 115–117. p.

Képek elérhetősége:

1. oldal: HU-MNL-NML IV.1.a. 70. kötet (1794) 614/1794
A szerző saját felvétele.